

amikor éppen csak tanuljuk, hogy féljünk önmagunkra. Az utószóban emlegetett gnózis itt tehát a visszajára fordul – nem az a cél, hogy mi jussunk ki a világból, hanem hogy maga a világ érjen végre haza, köszönhetően az embernek és az igazságnak mint az ember álláspontjának, mint akarat és vágy egységének, vagyis mint – imádságnak. Az ember úton van önmagához, Nietzschevel szólva, ő a még meg nem határozott, el nem készült állat. Zavartan szemléljük, amint a változatlan kozmosz ege ráborul az értelmetlenül változásokat hozó történelemre; mi magunk pedig nem vagyunk sem változók, sem pedig változatlanok – „végső fokon még mindig nem vagyunk” (436. old.). És jó is, hogy nem vagyunk, jaj a befejezetteknek, mivel „nincsen jobb sírásó a mindenestül tartalmi fogalomnál” (290. old.) – hangzik el Hegellel szemben. A könyv Kantról és Hegelről szóló fejezete (*Kant és Hegel, avagy a bensőségesség, ahogy túllép a világemiklopédián*) ékes bizonyítéka annak, hogy a blochi stratégia a szűkebb értelemben vett filozófiatörténetben is gyümölcsöző belátásokhoz vezet. A hihetetlen sűrűségű, alig pár oldalas fejtegetések annyival izgalmasabbak egy Kantról szóló átlagos cikknél, mint a Második Eljövétel egy unott falucska vasárnapi miséjénél. Bloch meglehetősen kritikus a hegeli bensőségességgel szemben, és a gyakorlati filozófia Kant által bevezetett elsődlegességét saját gondolkodása egyik legitimációs bázisaként értelmezi. Az értékelés meglehetősen differenciált: „Kant oly biztosan trónol Hegel fölött, mint pszükhé a pneuma fölött.” Am „szükségesnek tűnik Kantot átégetni Hegelen” (309. old.). A két filozófia közti vita alapvető jelentőségű, célhoz ugyanis „akkor érünk, ha sikerülne, ami ez idáig sohasem jött össze: egyesíteni [...] a lelkit és a kozmikus totálisat; olyképp, hogy a lélek átfogja, beragyogja a kerek világot, de többé már ne maradjon meg szűkösnek, merőben szubjektív vagy akár emberi idealizmusnak” (309. old.).

E keserű, kibékíthetetlen kettősség láttán a művészetfilozófián edzett történeti gondolkodás megtanulja, hogy az élet e kettős tendenciájából adódóan a világra is kétféleképpen tekint-

sen. Némileg leegyszerűsítve: egyszer a kabbala, másszor pedig Marx optikájával, egyszer a belső lényeket látva, másszor pedig Mája fátylát, az anyag nagyon is valóságos és kínzó látszatát, amely meggyötör minden akaratot. Látszik tehát, hogy történelmi materializmus és messianizmus Walter Benjamin-féle ügyes-bajos nászához Bloch vetette meg az ágyat, ugyanis már nála is világos, hogy a két perspektíva csakis együttesen bizonyulhat minden politika és kultúra apriorijának. Mindezen túlmenően pedig itt vetődik fel Bloch számára az eszkatológia gondolata, amelyről idővel kiderül, hogy szó szerint, vagyis a végső dologról való beszédként értendő; a végső dolog azonban nem más, mint az ember, aki már önmagában is „óhatatlanul elégséges oka a másik világ megjelenésének, a másik világban való megérkezetségünknek” (378. old.).

BARTÓK IMRE

Király V. István: Halandóan lakozik szabadságában az ember

*Kalligram, Pozsony, 2007. 312 old.,
2500 Ft vagy 330 Sk*

Alkalmazott filozófia kezdőknek és hata(n)dóknak. E sorok íróját sokszor világosították már fel nyájas és bölcs mosoly kíséretében, hogy a halállal való foglalatosság nem fiatal lányhoz illő téma. E lekezelő helyre- és rendreutasítások szimptomatikusak is: jelzik, hogy a halál továbbra is tabu, és egyáltalán nem illik beszélni és gondolkodni róla – nemcsak fiatal lányoknak. Így ahelyett, hogy a halál mindenkor aktuálisának hangsúlyozásával magyaráznám egy újabb halál-könyv megjelenését, inkább egyedülálló voltát emelném ki. A közfelfogással kimondottan és tudatosan szembehelyezkedő alkalmazott filozófiai kötet a *Halandóan lakozik szabadságában az ember*, amely a filozófiai, tudományos és mindennapi tapasztalat határmezsgyéjén mozog – akárcsak a halál. Király V. István nemcsak elméleti, hanem egzisz-

tenciális keretet is igyekszik teremteni a halál metafizikai tényként való elgondolása, mi több: elfogadása számára. Vagyis nemcsak egy komoly filozófiai kutatás eredményeit mutatja be, hanem provokatívan utána megy annak is, miért oly igaz még mindig Camus paradox és megütöztető kijelentése: bár minden el lett már mondva a halálról, mégis úgy élünk, hogy nem veszünk tudomást róla.

A kötet két nagyszabású tanulmányt tartalmaz, hosszabb-rövidebb exkurzusokkal, amelyekben a szerző a halál, a szabadság és a jövő egymáshoz küldő kérdéseit állítja kölcsönös összefüggésbe.

A halál oly sokat hangoztatott aktualitása alapvető ellentmondást hordoz, ugyanis kettős rejtettségekben „aktuális”. Egyrészt a találó kifejezéssel thanato-pornográfiának nevezett hangozó, látványos, trivializáló halál-megjelenítések, képek és személytelen halálesetek felvonultatása kerüli meg a halál valódi kérdését. Másrészt a filozófia is hozzájárul az elrejtéshez, amennyiben felzárkózik a mesterkelt és mesterséges vigasz- és menekülés-gyártók közé/mögé.

Mi az, ami elvész a kettős elrejtettségben? Király V. István az elrejtések közös gyökerére is rámutat: a filozófia általában a halált meghalás nélkül igyekszik elgondolni, míg az ún. thanato-pornográfia a halál nélküli meghalást prostituálja. Márpedig a halál és a meghalás együvé tartozik és elválaszthatatlan – s Király kötetének élénk tárja e felismerés gazdag filozófiai hozadékait. Király V. István nem egy újabb halál-fogalom vagy -kép előállításán munkálkodik – nem győzi elégszer hangsúlyozni, hogy a halál nem fogalom vagy kép, hanem metafizikai faktum és egzisztenciális tapasztalat –, és ennek a felismerésnek minden következményét végiggondolja.

A szöveg erővonalait a halál metafizikai faktumként való elgondolása alakítja ki. A szerző kimondott célja az, hogy feltárja és biztosítsa a halál ténylegességével való szembesülés elméleti és egzisztenciális kereteit, s eközben megszabadítsa a halálról való gondolkodást az idők során ráakodott tévképzetek terhétől.

Mit jelent az, hogy a hagyományos halál-filozófiák meghalás nélkül gon-

dolgoznak a világról, és mi lenne ezzel szemben általában a filozófia, különösen pedig az alkalmazott filozófia feladata? Hogyan érthető a szerző által javasolt alternatíva, a halál metafizikai faktumként való megragadása? Milyen értelemben metafizikai és milyen értelemben faktum? Hogyan lehetséges a halál fenomenológiai megközelítése? Mi az összefüggés önbizonyosság, halál és szabadság között?

A halál tüntető jelenléte és ugyanakkor ismételt tagadása közepette a filozófia feladatát sem lehet elgondolni anélkül, hogy fel ne tárnánk a halál kérdésének összefüggését a filozófia önmeghatározásával. Eppen ez a kötet egyik alapmotívuma: radikálisan kérdőre vonni a filozófiai hagyományt annak a tudatosításnak a fényében, ami a kötet első esszéjének mottójaként is szerepel: ha halál nem volna, aligha filozofálna az ember (Schopenhauer).

A halál és a meghalás együttgondolásának nehézségéről árulkodik az is, hogy a halálról való gondolkodás legtöbbször kimerül a különböző korok és kultúrák, avagy filozófiák halál-attitűdjeinek és -fogalmainak leltárában. Eppen ez teszi kérdésessé a bevett tematikus-szövegelemzős megközelítést, hiszen ebben az esetben a szerzőt nem a különböző halál-elgondolások és -fogalmak érdeklik, hanem a gondolkodók szembesülése saját halálukkal. Az érdeklő, hogyan gondolkodhat, írhat élő ember a halálról.

A filozófia történetéből ismert halálképzetekben – állítja komoly értelmezés és érvelés alapján a szerző – a halál mint a lehetséges tapasztalaton túli semmisség vagy mint halhatatlanság szerepel. A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy a halál semmisségének epikuroszi eszméje és a halhatatlanság platóni tana közös egzisztenciális és faktuális gyökérből táplálkozik. A halál mindkét esetben éppen meghalásként semmi, és a cél mindkét esetben a halálfélelemtől való megszabadulás. Király elemzései mindvégig arra összpontosítanak, hogy az említett két filozófiai hagyomány meghatározó képviselői – többek közt Seneca, Lucretius, Feuerbach, Kierkegaard, Schopenhauer és Nietzsche – hogyan és miért vétik el éppen a meghalást.

És valóban, szinte semmit sem tudunk arról, mit is jelent ténylegesen meg-

halni, megtapasztalni a halált. Bár a filozófia legfontosabb eszköze, a fogalom, a halál esetében annak problematikussága és felfoghatatlansága éppen a fogalom lehetetlenségét mutatja meg. Nem foghatjuk fel/meg a halált, hanem a halál fog meg és „állít elő” bennünket. Nem lehetséges a halál meghatározása, hiszen a halál maga meghatározás: az egzisztencia számára.

A filozófiai hagyomány a halál faktum mivoltát igyekszik megkerülni vagy elrejtteni, és ebből születik az a halálretorika, amely szerint a halál metaempirikus, nem hozzáférhető, nem szerezhető be róla a kutatáshoz megfelelő információ stb. – mindezt azért, hogy gyorsan kimondhassa a halál semmisségét. Ezzel szemben szerzőnk a megütközés, keresés, kutatás más formáit fedi fel.

Ami a halál bizonyosságát illeti, ennek kettős vonzata van. Egyrészt a saját létünk bizonyossága, amit a kartézianus *cogito* tár fel. E gondolat igazi súlyát nem a logikai következtetés létszátától nyeri, hanem abból az állításból, hogy miközben és ameddig gondolkodunk, bizonyosak lehetünk létezésünkben. A *sum* faktum jellegű létbizonyosságot mond ki, azaz olyan tényt, amely létem és gondolkodásom közösségében születik, és amellyel a filozófia szembesít.

De meddig tarthat e tényszerűség és a vele járó bizonyosság? Éppenséggel halálunkig. A *sum* faktum mivoltának elgondolásába tehát belevonódik a halál és a meghalás. A létezés ténye „kiegészül” a halál tényével, hogy megszüljön azt a felismerést, hogy úgy vagyunk, hogy közben tudjuk, hogy meghalunk. A *sum* faktuma ontológiai készletet, a halál faktuma pedig metafizikai készletet szül és eredményez. Erről még szó lesz a későbbiekben.

A bizonyosságnak van egy másik vonzata is a szövegben. Az a kijelentés, hogy a halált az ember nem éli át, vagy hogy a halálban nem lehet soha biztos (akárcsak abban sem, hogy holnap felkel a nap), figyelmesebb elemzésnek kitéve éppolyan üresnek bizonyul, amilyen régi. A halálnak ugyanis sajátos bizonyossága van (szemben a holnapi napfelkeltével), nem pusztán egy induktív következtetés eredménye. Ez a bizonyosság abban áll, hogy a halál

minden várakozás ellenére és ellenében történik meg, és mindig meglepi azt, akivel megtörténik.

A gondosan árnyalt és mindig egzisztenciálisan motivált kérdés arra mutat rá, hogy a meghalás nélkül elgondolt halál mindig elszalasztja a halált azáltal, hogy menekülni akar tőle és vigasztalódní felőle. Csakhogy a halál kérdésének (mert a halál elsősorban kérdés, a halandó és halandósága tudatában levő ember kérdése, nem pedig ún. „filozófiai probléma”) komolysága és súlyossága nem engedi meg, hogy a vele való foglalkozás elméleti/elmélkedő síkon maradjon – e kérdés helye nem lehet más, mint egy radikális, alkalmazott filozófiai, egzisztenciális szembesülés. A filozófiának nem lehet feladata a halál semmiféle elviselhetővé tétele vagy könnyítése, hanem csakis igazi súlyának felmutatása és vállalása.

Így vezet el – elkerülhetetlenül – a hagyományos megközelítések kritikája a filozófia önmeghatározásával és szerepével/feladatával kapcsolatos kérdéshez. A filozófia mint egzisztenciális szükség, készlet és erőfeszítés körvonalazódik – és ebben a keretben válik nyilvánvalóvá, hogy a halál olyan kérdés, amelynek igazi súlyával filozófia nélkül képtelenek lennénk szembenézni. Sok olyan kérdés van/volt, amelyről kiderült, hogy nem a filozófia a legalkalmasabb megoldásukra vagy megfelelő kezelésükre. De a filozófia az egyetlen létmód, amelyben a halállal a leghitelesebben és legfelősségteljesebben szembenézhetünk.

Vagyis, megfordítva immár a kérdést, a szerző olyan filozófiát keres, amely a halál valóságos, *sui generis* súlyának meg tud felelni. A filozófia feladata feltárni a végesség pozitív értelmét, azt, hogy halál nélkül nemcsak hogy nem filozofálna, de sok minden mást sem tenne az ember. Szemben azokkal a hagyományos elgondolásokkal, amelyek a végességet valamiféle nyomorúságként, hiányosságként, tökéletlenségként tudják csak megragadni, a halál a legemberibb tevékenységek lehetőségfeltétele.

Az így felfogott filozófia az ember egyik létmódja, amely éppen halandó mivoltából fakad, és abban gyökerezik. Mind a halál, mind a filozófia alapvetően: létproblémák. A filozófia fel-

adata éppen ezért nem a vigasztalás, hanem a valódi súly és bonyolultság felmutatása. Inkább arra a problémára kellene érzékennyé válnia, amit Camus és Heidegger is megfogalmazott: az ember még nem halandó, mert nem képes meghalni – ebben kell hogy segítsen a filozófia.

Miben állhat az alkalmazott filozófia kitüntetettsége a halál megközelítésében? Egyrészt ez az a közeg, ahol a meghalás ténylegessége előtérbe kerülhet, másrészt pedig az a kontextus, amelyben megragadhatók a halállal kapcsolatos értelmezések fenomenológiai és hermeneutikai problémái és e problémák kölcsönös összefüggése. Kiindulópontként szolgálhat a kérdés: mit jelent az, hogy a halál örök probléma? Nem mást, mint hogy a halál kérdése és ennek szüksége minden új egyeddel és minden új generációval újraszületik, hiszen mindenki maga szembesül vele, mindannyian ki vagyunk neki téve. Ugyanezt jelenti tulajdonképpen aktualitása is, csak hogy ez ellentmondásokat rejt magában: a thanato-pornográfia és a médiából ránk zúduló halálesetek sokasága, illetve annak tudatosítása között, hogy a halál nem pusztán az élet utolsó epizódja, hanem magának az életnek a lényegi és tényleges folyamata, eseménye, melyet mindenki elkerülhetetlenül *megtapasztal*.

Ebben a szövegben a halál – nem a fogalma, hanem az elgondolása – a metafizikai problematika és a ténylegesség kettős erőterében körvonalazódik: metafizikai faktumként. Első pillantásra ellentmondásosnak tűnhet egyszerre metafizikainak és ténynek tekinteni a halált. De hamarosan kiderül, hogy mind a metafizika, mind a tény ugyancsak sajátos értelemben használt kifejezés. Ahhoz, hogy megvilágítsa, miért metafizikai a halál, a szerző kitérőt tesz a metafizika-terminus történetéhez, amelyből az derül ki, hogy a metafizika a filozófiának egy lehetőségfogalma, azaz mindig és mindenkor keresi a maga meghatározását, és ezáltal valami lényegeset tesz lehetővé a filozófia számára. Ilyen értelemben a metafizika nem pusztán a filozófiai diszciplínák egyike, hanem egy filozófiai nehézség megnevezése és rögzítése. És éppen ezért a halál sem úgy metafizikai, hogy rendszerint

fellelhető a metafizika nevű diszciplína tematikai leltárában, hanem egy nehézség és probléma megnevezéseként az. A halál természetesen nem szakterminusa a filozófiának, és nem rendelkezünk (nem is rendelkezhetünk) olyan fogalommal, amely különböző halálesetekre alkalmazható lenne, vagy amely levehető a kérdés és személyes szembesülés terhét a jövő halandóiról. A halál egy egzisztenciális nehézség neve.

Vagyis azért metafizikai a halál, mert amennyiben van, mindig problémaként van jelen, nem áll rendelkezésünkre más formában, mint teljesen metafizikai jellegű tapasztalatként. Ez a tapasztalat pedig határtapasztalat, azaz egzisztenciális határainkhoz való viszonyulás.

Az egzisztencia határai a metafizika jelzői, mi több, az eredői is. Végesség és határ nélkül ugyanis nincs értelme semmiféle *metának*. Ugyanakkor ezen határok között kitüntetett szerepe van a halálnak. Ami megkülönbözteti jelen elgondolást a határhelyzetek mint a filozófia gyökerei jaspersi elgondolásától, az éppen az az egyszerű tény, hogy a határhelyzeteket túl kell élni ahhoz, hogy filozófiát szüljenek. A halál pedig „a túlélés vége”, ilyen értelemben pedig nem „csak” határhelyzet, hanem egyenesen az abszolút határ. De mégsem olyan határ, amely csupán életünk utolsó pillanatában jelentkezik, hanem életünk mindenkori problémája – a halálról (mint minden másról) csakis élve lehet gondolkodni.

Az így megragadott halál nincs túl a lehetséges tapasztalaton. Sőt éppen az a vég (határ), amely az egzisztencia be- és kiteljesedése is egyben, valaminek a végigvitele. Amikor tehát a filozófia a halálról elmélkedik, az egzisztenciát kell „véghezvinnie” a szó legszorosabb értelmében: el kell juttatnia saját határaihoz. Nem azért, hogy a határok átléphetőségét firtassa, hanem hogy arról tájron fel többet, ami e határokon *belül* elgondolódik és egyáltalán elgondolható: magáról az egzisztenciáról.

A halál tehát minden lehetséges tapasztalat megszűnésének egyetemes és szükségszerű határtapasztalata. Ilyen értelemben nincs túl a lehetséges tapasztalaton, hanem éppen a határon áll/van. Továbbmenve és a halál

tényszerűségét hangsúlyozva: a halál nemcsak hogy nincs túl a lehetséges tapasztalat határain, de éppenséggel szükségszerű tapasztalat minden élő ember számára, az a tapasztalat (a meghalásé), amelyben minden további tapasztalat lehetősége megszűnik.

Egy további vonatkozása is van annak, hogy a halál metafizikai faktum, ezt sommásan így fogalmazza meg a szerző: „metafizikai faktumnak az az egzisztenciális ténylegesség tekintendő, amely a maga viszonylati fakticitásában pontosan metafizikai természetű viszonyulást eredeztet.” (35–36. old.) Vagyis a halál ténylegességét és problematikusságát oly módon és abban a vonatkozásban ragadja meg, ahogyan és amennyiben állandóan metafizikai természetű kérdésekre és konstrukciókra ösztönöz és készítet minket. A halállal való szembesülés metafizikát hív elő, és a végességhez való egzisztenciális viszonyulást.

Metafizikai faktumként elgondolni a halált egyben azt is jelenti, hogy eltekintünk a halálfogalmaktól és haszontalan hajszolásuktól. A „metafizikai faktum” kifejezés nem fogalma, hanem kategoriális terminusa a halálnak, és azt a megközelítési módot rögzíti, ahogyan a halált az alapvető kategoriák (azaz kérdések) horizontjába lehet és kell állítani, hogy feltáruljon számunkra való jelentése és jelentősége.

Láttuk tehát, hogy az „agnoszticizmus” a halál esetében nem ismeretelméleti állásfoglalás, mert a halál nincs túl a lehetséges tapasztalat határain, hanem éppen a határa minden lehetséges tapasztalatnak. Az egzisztencia pedig saját határain belül az, ami a halál mint abszolút határa pedig természetesen hozzá tartozik, nem kívülről járul hozzá, tehát (egyszer) ténylegesen meg is tapasztalódik. Éppen ezért és így tény a halál, nem a pozitívizmus vagy az analitikus filozófia, hanem az egzisztenciális fenomenológia értelmében. De az, hogy a meghalás szükségszerűen megtapasztalt tény, még nem számolja fel metafizikai voltát – *a halál maga a tapasztalat és a metafizika határa*. A halál tényleges lét-helyzet, amely hozzátartozik a létező létehez, aki meghal, ugyanakkor pedig e lét irányát is megszabja a halálhoz való viszonyulás. A halál nem abszolút

formavesztést jelent (vagy nem csak azt), mert formaadó is az egész élet számára. Nemcsak lehatárolja, hanem áthatja, szervezi, rendezi és színezi az életet. De míg a halálról való vélekedés lehet választás dolga, maga a halál nem: a halált nem választja sem az öngyilkos, sem az eutanázia alánya, hanem csak a halál idejét és módját.

A metafizikai faktum kifejezés ugyanakkor további kihívásokat is rejt, amelyek mentén továbbgondolható. Hogyan lehet együtt- és egybegondolni a halál ténszerűségét, a halál fenomenjét (és persze fenomenológiáját) és hermeneutikai értelmét és értelmezését? Íme, amit a szerző mond erről: „a jelen szövegben is a halál nem hol »faktum«, hol pedig »fenomén« [...], hanem pontosan olyan fenomén, amely a mihozzánk tartozásának fakticitásával, ill. ennek az értelmezésével együtt – azaz: az értelmezésében – éppenséggel metafizikaként körvonalazódik.” (44. old.) Vagyis egy nyitott, kutató fenomenológiai tapasztalat lehetőségét kellene feltárni. Ez pedig nyilván azzal a kérdéssel jár, hogyan adott számunkra a halál és a meghalás tapasztalata.

Egyrészt adott mások halálával, és ilyen értelemben a biológiai, orvostudományi, etnológiai, antropológiai, thanatológiai és egyéb kutatások tárgya. Másrészt, a személytelen mások vagy akár egy egész faj elpusztulásán túl, a halál a hozzánk közel állók halála is. A mások halála megrázó, súlyos, de mindkét értelemben másodlagos tapasztalat a halálfenomén megértése szempontjából. A másik halála megrendüléssel és tehetetlenséggel jár, és pontosan ezáltal mutat rá az éppen meghaló felszámolhatatlan és áthidalhatatlan magányosságára. Ezt a magányosságot tapasztaljuk meg a tehetetlenségben. Mindezekkel együtt a csonka halálfenomén tapasztalata „foggyatékos”, azaz sosem lehet egyenértékű majdani saját halálunk tapasztalatával. Hiszen halálunk és meghalásunk csakis a miénk, hozzánk tartozik. Egy másik ember meghalásának bármilyen szempontú nyomon követése csakis a vele történő halál epifenomenjainak leírása lehet. Elhallgatása, a kommunikáció fokozatos megszűnése a maga negativitására keresztül küld saját halálunkhoz, a két tapasztalat kö-

zösségéhez. Így fogjuk mi is megélni saját halálunkat – magányosan és megoszthatatlanul. Ezt is jelenti a halál metafizikai faktum mivolta és annak egyetemessége.

A mások halálának tapasztalata tehát kiegészül a saját életünk immanens jövőjeként felfogott halál tapasztalatával is. Fenomenológiailag és hermeneutikailag a vele kapcsolatos tapasztalathoz kell fordulnunk, de hogyan és milyen értelemben tapasztalat ez? Egyrészt úgy és azért, mert létünkben már eleve és mindenkor megrendít, másrészt pedig úgy és azért, mert elkerülhetetlenül meg kell majd tapasztalunk a tényleges meghalást. A másik halálának „fogyatékosága” tehát nyitás a halálfenomén horizontjának egészére, úgy, hogy bevonja saját halálunk elgondolását is ebbe a horizontba.

A problémához persze az is hozzátartozik, hogy nem marad senki, aki tapasztalatot tanúsíthatná. Aki megtehetné, már halott. Ilyen értelemben a halál, bár tapasztalati tény, kommunikálhatatlan. A halál kommunikálhatatlansága nem valamiféle titkot vagy misztikumot jelez, hanem megoszthatatlan tapasztalatot. De mindezek a meghatározatlanságok nem érintik a halált ténylegességében, hiszen ami ezekben a negativitásokban fellelhető, az éppenséggel nem egy hiány, hanem egy küldés – saját tapasztalatunk megszűnésének tapasztalatához, annak reális és immanens bizonyosságához.

A halál tapasztalata természetesen éppen azért kommunikálhatatlan, mert határtapasztalat, azaz mindenkinek egyszer és csakis egyszer adatik meg a maga teljességében – éppen ezért nincs és nem is lehet értelmezésére, kezelésére vagy leírására szavunk vagy fogalmunk, hiszen utólagos értelmezésre nincs se mód, se alkalom. Következésképpen a halál tapasztalata nem ismerős vagy ismeretlen, hanem „csak” kommunikálhatatlan.

A halál metafizikai faktumként való elgondolása elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy ilyen értelemben csakis az ember számára létezik a halál, hozzátartozik életéhez, létéhez – és szabadságához. Elvezet tehát, illetve beletorkollik a szabadság kérdésébe: szabadsága által válik az ember kitüntetett lehetőségévé a halál egzisztenciális át-

élése. Éppen ezért a szabadság kérdése sem lehet pusztán teoretikus: a szabadságot a halál összefüggésében vizsgálva annak ontológiai értelme körvonalazódik és kap hangsúlyt. A szabadság elgondolása, feladva a hagyományos dichotómiákat és osztályozásokat (külső-belső, negatív-pozitív, politikai, szellemi stb.), itt magát a szabadságot ragadja meg létjellemzőként, és nem attribútumként, amellyel hol rendelkezünk, hol nem. Ezzel a szabadság lekerül az értékek listájáról, viszont ontológiai mélységekbe vonódik, és immár létjellemzőként teremt lehetőséget a „halandóvá váláshoz”.

A szabadság ugyanis létre nyitott létezőként körvonalazódik, amely mindig tényleges és aktuális (azaz történeti). Nem állapot, nem is adottság, hanem létre nyitott létviszony. A szerző egyik központi tétele, hogy szabadság nélkül az ember halandóvá válása lehetetlen. Kérdés, hogy ez fordítva is igaz-e. Az egyes szám első személyű *sum*, a halál mint metafizikai faktum és a szabadság mint nyitott létviszony együttgondolása kimutatja kölcsönös egymáshoz küldésüket és kooriginárius voltukat.

Összefoglalva a fentieket: a filozófiai hagyomány a halálról meghalás nélkül értekezik, mi több, triviálisnak bélyegzi meg azokat a kísérleteket, amelyek a meghalást igyekeznek bevonni a filozófiai diskurzusba. A jelen diskurzusban viszont a meghalás egyenesen központi szerepet kap. A halál metafizikai faktumként való elgondolása éppen azt hangsúlyozza, hogy a halál metafizikai kérdésként sem választható el a maga ténylegességétől: a meghalás tényétől. Az alkalmazott filozófia a meghalásra összpontosít, és annak kapcsán próbálja körvonalazni a halál emberi értelmét – a mások/másik halála és a saját halál egzisztenciális-fenomenológiai értelmezésének kettősségében.

Amennyiben a halál nem választható el a meghalástól, a meghalás előtérbe állítása elvezet a halál *mikéntjének* kérdéséhez és – két rendkívül izgalmas alkalmazott filozófiai exkurzusban – az eutanázia már-már divatosnak mondható témájához, valamint a halál medikalizációjának manapság megfigyelhető jelenségéhez. Mint kitüntetett alkalmazott filozófiai momentum, az eutanázia éppen a meg-

halásról szól, és ettől elválaszthatatlanul az egyén és a tágabb közösség halandóvá válásáról. A halál medikálizálódása sem pusztán külsődleges vagy könnyen elintézhető aktuális állapot, hanem bonyolult folyamat eredménye, amely elkerülhetetlenül összefonódik bizonyos mentalitás- és magatartásbeli változásokkal. Am mindkét eset egyértelműen jelzi a hagyományos megfontolások csődjét és egy olyan alapvető magatartásváltás szükségességét, amely elképzelhetetlen egzisztenciális módosulások nélkül.

A kötet második esszéje a halál és az idő, pontosabban a halál és a jövő összefüggéseit állítja nagyon is sajátos keretbe. Kiindulópontja egy eredeti Arisztotelész-értelmezés, amelyben a kategóriák – és ezen belül az idő – kérdés mivolta kerül előtérbe, és ezáltal a kérdés egzisztenciális elsőbbsége a lényegmeghatározási kísérletekhez képest. A kategóriák kérdőre fogják a létet, meg- és felméri különböző vonatkozásaiban, úgy, hogy eközben nyilvánvalóan körvonalaódik a kérdés és a mérés maga mint létmód (amit a relativitáselmélet és a kvantummechanika ontológiai relevanciával bíró vonatkozásaival is alátámaszt a szerző). A jövőről elmélkedve ugyanakkor alaposan kérdőre vonja azokat a szavakat is, amelyekkel a jövőt fejezzük ki, vagy amelyekkel a jövőre utalunk – és kiderül, hogy a nyelv sokszor tudja azt, amit a filozófiai retorika nem, és meglepő gazdagságú tanulságokkal szolgál (aki, akárcsak e sorok szerzője, hajlamos túl sűrűn használni például a *majd* szócskát, érdekes önismereti leckeiben is részesülhet).

Akárcsak az első esszé, a második is egy kifejezetten aktuális és ugyanakkor filozófiai is kitüntetett exkurzussal zárul. A terrorizmus kerül alkalmazott filozófiai fókuszba, és pedig egyrészt a titok összefüggésében, másrészt mint a halál eszköziesítés általi letagadása.

A kötet kooriginálisként felmutatott kérdései ismételtlen túlmutatnak és túlutalnak magán a kötetben is. A szerző egyetlen szöveget ír, írja Király V. István a bevezetőben, és valóban, gondolatai szervesen kötődnek előző kötetéhez, és azok számára, akik tudnak olvasni a sorok között, nyilván utalnak az elkövetkezőkre is. Mindez persze nem pusztán következetes filo-

zófiai érdeklődést tükröz, hanem megmutatja azt, hogy e kötetekben egymáshoz küldő és egymásból eredő kérdéseket gondol végig a szerző rendkívüli komolysággal és eltökéltséggel.

Ez a könyv – ahogy ajánló soraiiban Fehér M. István is hangsúlyozza – nem holmi halálélfogások vagy vigaszok leltára, egy percig sem igyekszik megnyugtanni az olvasót saját halálát illetően, hanem együttgondolkodásra készíti, és lehetőséget ad arra a nyugtalanságkeltés általi nyugodtságra, amely Jaspers szerint a filozófia sajátja. Provokatív kérdéseiből és a bevett tendenciákkal szembeálló megközelítésmódjából eredően ugyanakkor sajátos olvasói élményt is nyújt, hiszen nagyon világosan és hangsúlyosan fejezi ki a filozófiai érintettséget. A szerző nem értekezik, nem személytelen szöveget ír, a kifejezés módja és a kifejezett gondolatok olyannyira elválaszthatatlanok, hogy ő mindvégig ott van a szöveg mögött, ő az, aki szintén meghal, aki kérdez és felszólít a kérdésre. Következtetései radikálisak, nem hagynak teret elrejtőzködésnek vagy elkendőzésnek, mindenkit saját halálához és meghalásához küldenek. Minden sor mögött ott lüktet a felismerés és figyelmeztetés, hogy nem a halálról általában van itt szó, hanem a szerző és az olvasó létének metafizikai faktumáról. Izzalmas olvasmány nemcsak filozófusok, hanem halandók számára általában.

LIPPAI CECÍLIA

Takáts József: Modern magyar politikai esztörténet

Osiris, Budapest, 2007. 148 old., 3980 Ft

Merész tervvel fogott neki Takáts József könyve megírásának: másfél évszázad magyar politikai esztörténetét kívánta dióhéjban összefoglalni. Vállalkozásának deklarált célja volt továbbá, hogy megteremtse a XIX–XX. századi magyar politikai gondolkodás mindaddig hiányzó kánonát vagy legalábbis elősegítse e kánon kialakulását,

miután „mind ez ideig egyetlen összefoglaló munka sem jelent meg” a tárgy történetéről (7. old.). Iránymutatónak szánt munkájával olyan út alapjait kívánja tehát lerakni a szerző, melynek kockaköveit az általa kiválasztott szerzők és fontos műveik képezik, melyeken végighaladva közelebb juthatunk a politikai szereplők viselkedésének, illetve a modern politika szótárának jobb megértéséhez. Minden bizonnyal a könyv megírásának ezen programját hivatott szimbolizálni Scheiber Hugónak a borítóra helyezett *Útkövezők a Duna-parton* című festménye is (háttérben a Parlamenttel).

A szerző a munka elején az olvasó megértő türelmét kéri, midőn arra a nehézségre hivatkozik, hogy elsőként neki kell a témáról egyetemi tankönyvet készítenie; ráadásul úgy látja el ezt a feladatot, hogy az a szakirodalom, amelyre támaszkodhat, nagyon különböző tudományágak eltérő szemszögű termékeiből áll, ő maga pedig korábban néhány részterülettel foglalkozott csupán behatóbban. A szabadkozást két okból sem tartjuk indokoltnak.

Egyrészt azért nem, mert Takáts József már bizonyította, hogy otthonosan mozog a különféle tudományterületek keresztútjain, és érzékenyen figyel az új módszertani kihívásokra. Korábbi írásai a kultuszkatatással, a XIX. századi irodalmi kánonok kialakulásával, az irodalomtörténet-írás és az antropológia kapcsolatával foglalkoztak, ugyanakkor számos recenziót írt társadalomtörténeti munkákról is. S végül több kiváló esztörténeti tanulmánya is megjelent az elmúlt évtizedben – például a XIX. századi politikai beszédmódokról vagy a „liberális” és a „konzervatív” identitást jelölő kifejezések jelentésének átalakulásáról az 1870-es években. Ő alapította az azóta már megszűnt pécsi Tanulmány Kiadót, amely számos neves angol, amerikai és francia szerző munkáját jelentette meg mindenekelőtt a liberalizmus, a konzervativizmus és a nacionalizmus témájában. Mindennek fényében Takáts alkalmasnak tűnik arra, hogy friss szemléletű tankönyvbe integrálja szétszórt esztörténeti ismereteinket. Másoknak is hasonló lehetett erről a véleménye, hiszen a szerző éppen szóban forgó művéért és korábbi tanulmányai gyűjteményes